

E

eksedra

Een mengeling van zwart en rood, waarmee de lijnen van ogen, neus en mond geschilderd worden.

eleousa

Dit type ikonen toont de liefde van de Moeder Gods tot haar Zoon doordat de hoofden naar elkaar toe gebogen zijn of elkaar raken. Soms streelt de hand van het Kind de wang van zijn Moeder of ligt zijn arm om haar hals, bijvoorbeeld bij de Vladimirskaja. De oorsprong van dit type ligt in het duister, maar moet hoogstwaarschijnlijk in Egypte gezocht worden. Tot deze groep behoren o.a.: de Moeder Gods van Korsun, van Vladimir, van de Don, van Tolga, de Igorskaja, de Episkepsis, de Panton Chara, de Glykophilousa, de Pelagonitissa, de Kykkiotissa en de Kyriotissa.

email-ikonen

>messing-ikonen

emmanuel

In de ikonografie bedoelt men ermee de jonge, baardloze Jezus. De naam komt van de tekst van Jesaja (7:14). De oudste voorstellingen van de Emmanuel stammen uit de zesde eeuw, onder andere op enkele >Monza-ampullen. Zelfstandig - op ikonen - komt de Emmanuel pas in de elfde eeuw voor: een knaap met een heel groot voorhoofd en kort haar.

emulsie

Het bindmiddel voor het schilderen van ikonen in de eitempera-techniek. Het bestaat uit water (50%) en eigeel (50%), waaraan enkele druppels azijn toegevoegd worden. Andere toevoegingen zijn ondermeer bier, vijgenboomsap en (in Rusland) kwas, een soort licht bier, dat verkregen wordt met behulp van zuur brood. Aangezien deze vloeistof te vethoudend is, wordt ze verdund met water, gewoonlijk één deel emulsie op drie delen water.

encaustiek

Een techniek waarbij tot vloeistof verwarmde bijenwas met kleuren vermengd wordt. Gajus Plinius Secundus - hij stierf op 25 augustus 79 tijdens de uitbarsting van de Vesuvius - schreef een 'Historia Naturalis', waarin hij een zeer gedetailleerde beschrijving geeft van deze techniek: het 'Cera Pingere'. Toen was de techniek al oud, want Harpokration (tweede eeuw voor Christus) schrijft dat er encaustiekportretten bestonden van Pythagoras, Plato en Aristoteles.

engelbewaarder

Het evangelie van Mattheüs (18:10): "Hoedt U ervoor een van deze kleinen te minachten, want ik zeg U: Zij hebben engelen in de hemel en deze aanschouwen voortdurend het aangezicht van mijn Vader die in de hemel is." Psalm 34:8: "De engel des Heren strijkt neder, legt zijn wacht rondom wie God vrezen." Exodus 23:20: "Zie, ik zend mijn engel voor U uit om U onderweg te beschermen en U te brengen naar de plaats die ik heb vastgesteld." Drie teksten die mogelijk aanleiding hebben gegeven tot het 'ontstaan' van de Engelbewaarder. Op Russische ikonen staan ze vaak op de rand van de huiskoon, tezamen met de heiligen wier namen de gezinsleden dragen. Gewoonlijk staat hij dan afgebeeld in een wit >himation en met zwarte laarzen, soms met een

zwaard in de hand. Als de Engelbewaarder als hoofdpersoon op een ikoon voorkomt, heeft hij gewoonlijk èn >chiton, èn >himation van witte kleur. Vaak houdt hij de rechterarm om een groot kruis en in deze hand de lans en de spons. In de linkerhand een zwaard met de punt naar beneden.

engel

In de rangorde van >Dionysios de Areopagiet staan de engelen op de onderste plaats. Het bestaan van engelen steunt op teksten uit de Heilige Schrift en heeft als oorsprong de joods-christelijke traditie. De visuele voorstelling van engelen vindt voor een groot deel zijn ontstaan in niet-christelijke tradities: de gevleugelde wezens uit de cultuur der Sumeriërs, der Perzen (ORMOZD) en der Babyloniërs (MARDOK). Vanuit de Griekse cultuur hadden de geniën, viktoriën en Erosvoorstellingen invloed op de ikonografie van de engelen. Op de oudste voorstellingen worden de engelen gewoonlijk afgebeeld zonder vleugels, zoals bijvoorbeeld het geval is bij Rafael en Tobias in de catacombe van het kerkhof van Trassone. Ook de drie 'engelen' op bezoek bij Abraham en Sara, zoals ze staan afgebeeld in de Santa Maria Maggiore, hebben geen vleugels, evenmin als de engelen in de San Vitalekerk in Ravenna.

engelenkoren

Volgens de indeling van Dionysios de Areopagiet worden de engelen in negen

koren ondergebracht, welke weer in drie hiërarchieën samengebracht zijn. Zie daarvoor het schema onderaan de pagina. De negen koren worden ieder afzonderlijk op hun eigen 'alfabetische' plaats besproken.

enkolpion

Een meestal metalen ovale of ronde plaat die door een bisschop aan een ketting voor de borst gedragen wordt. Op deze

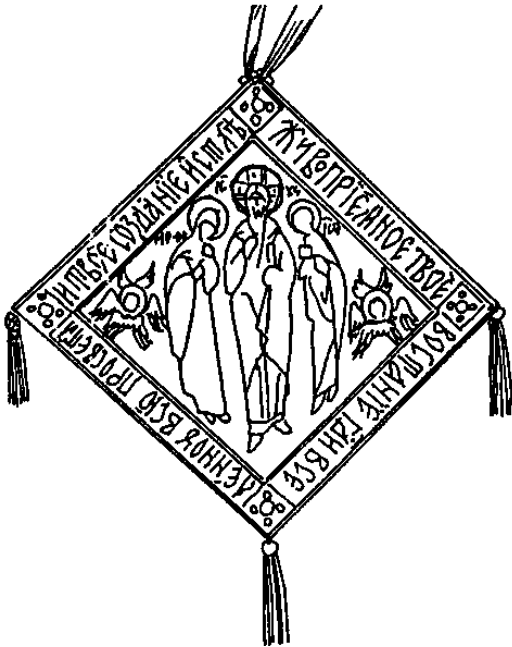

plaat staat een ikoon van Christus of Maria. Vanwege de Griekse titel voor Maria: de PANAGIA de Allerheiligste, heet het Enkolpion ook wel >panagia. Oorspronkelijk bevatte het enkolpion relikwieën van heiligen.

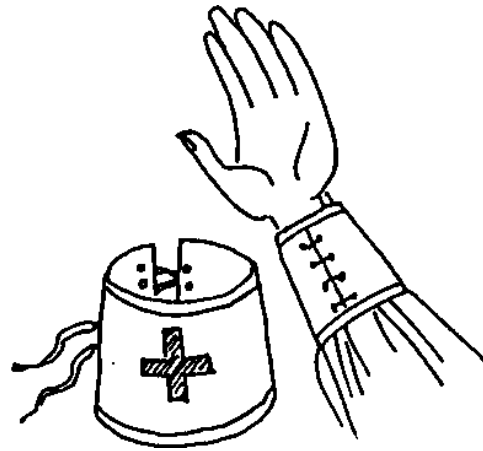
	grieks:	kerkslavisch:
1 Serafijnen	ΣΕΡΑΦΕΪΜ	СѢРАФІМІ
2 Cherubijnen	ΧΕΡΟΥΒΕΪΜ	ХЕРУВІМІ
3 Tronen	ΘΡΟΝΟΙ	ПРЕСѢДЛЫ
4 Heerschappijen	ΚΥΡΙΟΤΗΤΕΣ	ГОСПОДСТВА
5 Krachten	ΔΥΝΑΜΕΙΣ	СИЛЫ
6 Machten	ΕΞΟΥΣΙΑΙ	ВЛАСТИ
7 Vorstendommen	Ἀρχαί	НАЧАЛЫ
8 Aartsengelen	Ἀρχάγγελοι	Ἀρχάγγελοι
9 Engelen	Ἄγγελοι	Ἄγγελοι

epigonation

Een ruitvormig, stijf gesteven doek dat door een bisschop, >archimandriet of gemijterde aartspriester tijdens de liturgische diensten gedragen wordt. Het hangt aan een over de linkerschouder geslagen lint aan de rechterheup.

wijde mouwen van de albe ingebonden worden. Ze zijn van dezelfde kleur als het kazuifel van de priester en het >sakkos van de bisschop.

epitaaf

Een doek waarop de in het graf liggende Christus staat afgebeeld. Dit doek wordt op Goede Vrijdag en Paaszaterdag in plechtige processie in de kerk rondgedragen. Zie afbeelding beneden.

epimanieken

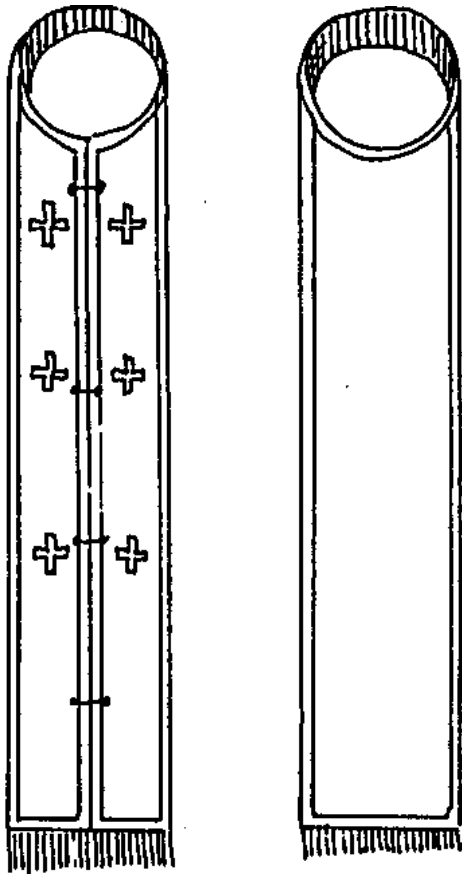
Bij de liturgische kleding van een priester hoort een soort manchetten, waarmee de

epitrakilion

De stoel van de priester en de bisschop. Soms zijn de twee delen met knoepjes aaneengehouden, zoals te zien is bij af-

beelding hieronder links. Soms, zoals vaak in Griekenland, is het één breed afhangende lap geworden, zoals op afbeelding hieronder rechts. De kleur is dezelfde als die van het kazuifel of van het sakkos.

achter Petrus de evangelist Johannes en achter hem Lukas. Achter Paulus staat Mattheus en achter hem Markus. Op de koninklijke deuren staat boven links Johannes, meestal met zijn schrijver Prokhor en tegenover hem Mattheus. Links onder staat Lukas en tegenover hem Markus. De eerste die de vier koppen van het >TETRAMORPH aan de vier evangelisten toekende was de Heilige Ireneus van Lyon (gestorven omstreeks 220). Volgens hem was de mens het teken voor Mattheus, de adelaar voor Markus, de stier voor Lukas en de leeuw voor Johannes. De kerkvader Hieronymus (gestorven in 419 of 420), wiens interpretatie eerst in het westen en later ook in het oosten de overhand kreeg, gaf de mens aan Mattheus, de adelaar aan Johannes, de stier aan Lukas en de leeuw aan Markus. Deze vier symbolen komen vaak voor in de hoeken van de achterste >mandorla om de >pantokrator.

etimasia

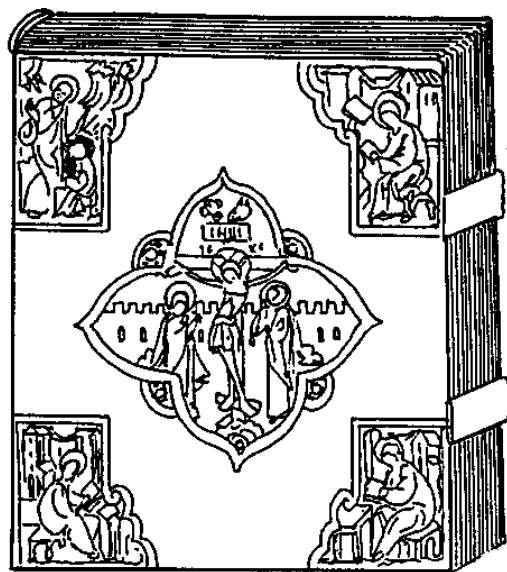
>hetoimasia

evangeliarium

Een boek dat alleen de vier evangeliën bevat. Het boek ligt - ook als er geen dienst is - steeds op het altaar op het >antimension. Volgens een oude traditie mag de band niet van leer zijn (afkomstig van dieren!), maar is óf van stof (vaak rode pluche of rood fluweel) óf van edelmetaal. Zie afbeelding hiernaast rechts.

evangelisten

Van de vier evangelisten zijn er twee die tot de 'twaalf' (apostelen) horen: Johannes en Mattheus. De andere twee, Lukas en Markus, worden in de oosterse traditie ook apostelen genoemd, omdat ze tot de >zeventig behoren. Op de Deësisrij staat

F

fayum

>mummieportret

feestenrij

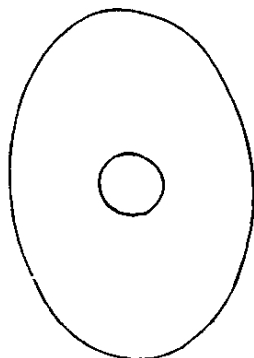
Wanneer een ikonostase meerdere rijen heeft, vooral dus in Rusland, is een ervan voor de ikonen van de feestdagen. Deze rij kan zowel onder, als boven de deësisrij staan. Gewoonlijk staan deze feestdagen in een chronologische volgorde, te beginnen van links: de Geboorte van Maria, de Intrede van Maria in de Tempel, de Blijde Boodschap, de Geboorte van Christus, de Doop van Christus, enz. De centrale plaats kan ingenomen worden door de >apostelcommunie.

feestdagen

Boven alle feesten staat het Paasfeest. Dan volgen de twaalf grote feesten:

- 1) de Geboorte van de Moeder Gods: 8 september
- 2) de Kruisverheffing: 14 september
- 3) de Intrede van Maria in de tempel: 21 november
- 4) de Geboorte van Christus: 25 december
- 5) de Theofanie = Doop van Christus: 6 januari
- 6) de Opdracht van Christus in de tempel: 2 februari
- 7) de Blijde Boodschap: 25 maart
- 8) de Verheerlijking (Gedaanteverandering): 6 augustus
- 9) de Inslaping van Maria: 15 augustus
- 10) de Intocht in Jeruzalem
- 11) de Hemelvaart
- 12) Pinksteren

Het feest van een heilige wordt gewoonlijk

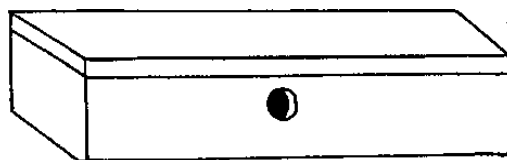
gevierd op zijn sterfdag. Is er nog een feest van dezelfde heilige dan is dit vaak de dag waarop zijn gebeente naar de hoofdkerk van het bisdom werd gebracht. In het westen heet dit de 'translatio'. Deze translatio was dikwijls het teken van de heiligverklaring.

felon

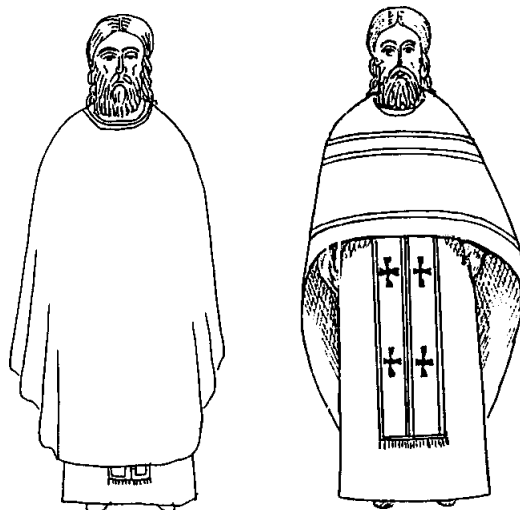
Het kazuifel van de oosterse priesters. Vroeger was het ook de liturgische dracht van de bisschoppen en daarom hebben bisschoppen uit de oudere tijden van de kerk, zoals bijvoorbeeld de Heilige Nikolaas, een felon, terwijl 'jongere' bisschoppen, zoals Johannes Chrysostomus een >sakkos dragen. In Griekenland is het felon een ovaal doek met een gat voor het hoofd (afbeelding linksonder), waardoor het komt te hangen zoals op de afbeelding in het midden. Het felon van de Russische priester heeft vooraan een insnijding, waardoor het felon er uitziet zoals op de afbeelding rechtsonder.

fenestella

Een soms ronde, soms vierkante opening in een van de zijwanden van de sarcofaag, waar doorheen men wijn plengde en

voedsel doorstak om de overledene op symbolische wijze deel te laten nemen aan de >agape.

filigraan

Een oude techniek: men 'schrijft' met knoflooksap de lijnen, waarna van zacht wit brood een balletje gekneet wordt. Hiermee neemt men van een blaadje wat goud op en dept het op de knoflooksaplijntjes. (>assist)

filoxenie

Met dit Griekse woord, dat gastvrijheid betekent, duidt men de ikoon aan waar Abraham en Sara aan de drie jongelingen gastvrijheid verlenen. Deze ikoon wordt ook de 'Drievuldigheid van het Oude Testament' genoemd, omdat deze voorstelling als een symbool van de Drievuldigheid verstaan wordt. (>drievuldigheid)

fractio panis

Het breken van het brood. Volgens een oeroude, joodse traditie, mocht het brood niet gesneden worden, maar werd het gebroken. De naam wordt gegeven aan voorstellingen in de catacomben of op sarcofagen waar een maaltijd is afgebeeld en waarvan men niet zeker is of het om een eucharistieviering gaat. Als voorbeeld: de maaltijd in de Catacombe van San Callisto (Rome) waar de zeven korven die vóór de tafel staan, naar de wonderbare broodvermenigvuldiging verwijzen en zo zijdelings een symbool van de eucharistie kunnen zijn.

fresco

(Italiaans voor fris, nat)

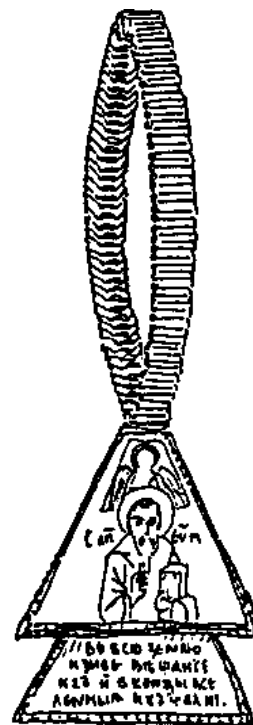
Een muurschildertechniek waarbij de muur bestreken wordt met verschillende lagen kalkcement en waarop de met kalkwater ('Latte di San Giovanni') gemengde kleuren aangebracht worden vóórdat de laatste kalklaag droog is.

G

gebedssnoer

In het Oosten een in de hand gedragen of om de pols gewikkelde 'rozenkrans', die gebruikt wordt bij het >jezusgebed. Het is soms van geknoopte wol, maar de >oud-rituelen hebben dit snoer van leder, eindigend in twee driehoeken waarop soms kralen, soms een tekst met of zonder afbeelding van een heilige (zie afbeelding). Monniken die door hun werk, of op reis zijnde niet konden deelnemen aan het koorgebed in de kloosterkerk, konden dit vervangen door het Jezusgebed met diepe buigingen. Er waren (zijn) bepaalde 'tarieven' vastgesteld:

- voor de Vespers: 300, 200, of 100 met buigingen, volgens de lengte van de dienst, die op feestdagen langer was dan op de gewone dagen;
- voor de Matutinen (morgengebed): 700, 400 of 200 met buigingen;
- voor het eerste uur: 150, 100, of 50 met buigingen;
- voor de andere uren: 500, 300, of 200 met buigingen;
- voor de Completen (avondgebed) 200, 100, of 50 met buigingen.

(de) gekruisigde seraf

In de 16de eeuw ontstonden in Rusland ikonen die sterk door mystieke stromingen geïnspireerd waren. Ze baarden opzien en werden vaak verworpen als 'Latijnse ketterijen'. Bij de Gekruisigde Seraf staat Christus op het kruis als Emmanuel, dus zonder baard, met om hem heen de zes

vleugels van de serafijnen. Boven hem staat meestal in de liturgische kleding van een bisschop, God de Vader. Eigenaardig is, dat Hij niet zoals gewoonlijk de trekken en de lange witte baard van >(de) oude van dagen' heeft, maar een donkere, korte baard. In de afbeelding hierboven staat de duif symbool voor de Heilige Geest boven het hoofd van de Vader. Op andere ikonen staat de duif tussen Vader en Zoon. Op andere ikonen staan naast de Vader de zon (rood) en de maan (blauw) en wordt de achtergrond van de ikoon ingenomen door zesvleugelige serafijnen. In Rusland wordt deze voorstelling 'Ziel van Christus' genoemd.

gerechte

Op ikonen krijgen de heiligen van het Oude Testament vaak de titel 'gerechte'.

(de) gesloten tuin

In het latijn heet deze voorstelling 'Hortus conclusus'. Maria is omgeven door een tuinafsluiting als symbool van haar maagdelijkheid. Op oosterse ikonen is van deze symboliek veel minder gebruik gemaakt dan in het westen. Het is bij ikonen vaak moeilijk uit te maken of de afsluiting bedoeld is als een tuin, of dat het een stadsmuur is. Maria was voor de stad Konstantinopel de 'Onwrikbare muur'. De hier afgebeelde ikoon, waarvan de titel is 'Moeder Gods die de harde harten zacht maakt', laat vermoeden dat het hier om een 'gesloten tuin' gaat.

gesso

>levkas

getekende

Een heilige die de folteringen overleefde en op zijn voorhoofd een brandmerk draagt. Deze foltering werd vaak toegepast tijdens de ikonenstrijd.

gevallen engelen

In de ikonografie komen ze voor op de Paasikoon (Christus' nederdaling in het voorgeborchte) en op de ikoon van het laatste oordeel, waar de goede engelen onder leiding van de Aartsengel Michael

de, meestal als zwarte duiveltjes (>duivel) geschilderde gevallen engelen in de hel storten.

glagolitisch alfabet

Toen de Heilige Kyrillos en zijn broer Methodios in de 9de eeuw hun bekeringswerk onder de Bulgaarse stammen begonnen, werd door Kyrillos een alfabet ontworpen dat praktisch was voor zijn vertalingen van de liturgische teksten uit het Grieks naar het Bulgaars (ons 'Kerkslavisch' is dus eigenlijk Oud-Bulgaars). Dit alfabet heeft vele eeuwen parallel gelopen met het later ontstane >kyrillisch alfabet. Glagol betekent in het Kerkslavisch 'woord', en in het Russisch 'werkwoord'.

glykofilousa

De Griekse naam betekent letterlijk vertaald 'die zoet bemint'; de Kerkslavische 'van het zoete kussen' (werkwoord, geen zelfstandig naamwoord). Deze ikoon die tot de groep van de >eleousa behoort, heeft zeer waarschijnlijk oosterse moeder-godinnen als voorbeeld gehad. Men neemt aan dat dit type ontstaan is in de Koptische kerk van Egypte en wel in de vijfde/zesde eeuw. Eén van de oudste tot nu toe bekende Glykofilousa-ikonen werd door keizer Theophilos (892-942) in het begin van de 10de eeuw aan één van de Athoskloosters geschonken, de 'Philoteoussa'.

golubjets

Het door ikoonschilders gebruikte blauw, dat verkregen werd door de lapis-lazuliteen (meestal uit Afghanistan afkomstig) tot poeder fijn te wrijven.

gordijn

>voorhang.

goud

>agaat, assist, bolus, chrysografie, fili-graan.

grote hogepriester

>hogepriester

grootmartelaar

Deze titel wordt toegekend aan martelaren en martelaressen die heel lang en heel wreed gefolterd werden: de heilige Georgios, de heiligen Katharina en Barbara, en vele anderen.

gulden legende

>legenda aurea.

1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
A	Ǻ	Ⲁ	і	И	Ѡ	P	П	Р	TSJ	4	Ⲅ
B	Б	Ⲃ	і	И	Ѣ	R	Р	Ь	SJ	Ш	Ш
V	В	Ⲅ	і	І	Ѡ	S	С	Ѡ	SJᚿ	Щ	Ѡ
G	Г	Ⲅ	K	К	Ѣ	T	Т	Ѡ	HARD T.	Ъ	Ѡ
D	Д	Ⲅ	L	Л	Ѡ	OE	У	Ѡ	ZAGHT T.	Ѣ	Ѡ
E	Е	Ⲅ	M	М	Ѡ	F	Ф	Ф	JE	Ѣ	Δ
ZH	Ж	Ⲅ	N	Н	Р	X	Х	Ь	JOE	Ю	Р
Z	З	Ⲅ	O	Ѡ	Ѡ	TS	Ц	У	JA	Ѡ	Δ